

سورة الفاتحة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٤٨٨٤٧

دانشگاه شاهرود
دانشکده هنر

دانشگاه شاهد دانشکده هنر

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته پژوهش هنر

عنوان:

پژوهشی در قلمرو مفاهیم نقوش حیوانی فرش های ایرانی
موزه های انگلستان (دوره صفویه)
با تأکیدی بر موزه ویکتوریا و آلبرت

۱۳۸۲ / ۱۶ / ۱۰

استاد راهنما

دکتر محمد مددپور

استاد مشاور

دکتر حبیب الله آیت اللهی

نام دانشجو

سالار حسن زاده

اسفند ۱۳۸۱

۴۸۸۴۷

مرکز اطلاعات آران و سمنان
تهیه و درج

صور تجلیسه دفاع

رساله نظری

مربوط به خانم / آقای سالار حسن زاده دانشجوی رشته پژوهش هنر
در تاریخ ۸۴،۶،۱۴ برگزار و نمره آن ۱۸ هجده اعلام گردید.

اعضاء هیأت داوران:

۱- محمد مدنی پور (استاد راهنما)

امضاء

۲- سید نظام الدین امانی فر (استاد داور داخلی)

امضاء

۳- جناب درودی (استاد داور مدعو)

امضاء

۴- علی اصغر حسینی (استاد داور مدعو)

امضاء

-۵

امضاء

مدیر گروه رشته: پژوهش هنر

نام و نام خانوادگی: محمد مدنی پور

امضاء:

تقدیم به:

همهٔ زحمات مادرم

و

پیش کش به:

برادرم سردار

دانشکده هنر دانشگاه شاهد

چکیده پایان نامه

این چکیده به منظور چاپ در نشریات دانشگاه تهیه شده است

عنوان پایان نامه: پژوهشی در قلمرو مفاهیم نقوش حیوانی فرش های ایرانی انگلستان (دوره

صنویه) با تأکیدی بر موزه ویکتوریا و آلبرت.

استاد راهنما: دکتر محمد مددپور

استاد مشاور: دکتر حبیب الله آیت اللهی

نام دانشجو: سالار حسن زاده

شماره دانشجویی: ۷۹۷۴۹۴۰۰۳

رشته: پژوهش هنر

چکیده: نقوش حیوانی همواره در ردیف یکی از مهمترین عناصر طراحی در طرح های شکارگاه، گرفت و گیر و مناظر حیواندار مطرح می شوند که حامل عمیق ترین معانی و مفاهیم در بین بزرگان و نگاره ها و نقوش قالی ایران می باشند. هدف از این تحقیق بررسی و شناخت مفاهیم نقوش حیوانی بکر رفته و تحلیل فضای کلی فرش های موزه ای دوره صنویه موزه های خارجی بویژه سه قطعه از پنج قطعه فرش بسیار نفیس موجود در موزه ویکتوریا و آلبرت با نام های چلسی، گلدارافشان (ختای افشان) فرش ابریشمی (پلونزی) است.

در این راستا ساختار کلی طرح های قالی، نقوش حیوانی و موقعیت قرارگیری آنها نسبت به یکدیگر و همچنین در مجموعه طرح استخراج گردید و با رجوع به منابع و مستندات موجود پیرامون مفاهیم نقوش حیوانی، کلیت طرح مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و مطابق مستندات موجود مفاهیم مورد نظر طراح تفسیر گردید. تطبیق نقوش حیوانی موجود در فرش های مورد بررسی با نقوش موجود در آثار نقاشی برجای مانده عهد صفویه و پیش از آن نیز یکی دیگر از مراحل انجام این تحقیق بود. طراحان قالی در دوره صفویه تغییرات فصول، اعتراضات، پیش گویی ها، اثبات توانایی های فردی و لیاقت افراد را در کسب امتیازات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به وسیله نقوش حیوانی در قالی های آن دوران مطرح کرده اند. بطوری که نقوش حیوانی قالی چلسی حامل مفاهیم حفاظتی است. قالی ابریشمی (پلونزی) نشانه تشیع و آمادگی در برابر حمله دشمنان است. همچنین قالی گلدار افشان به نشانه زیبایی، تندرستی و بی آزاری است.

نظر استاد راهنما: برای چاپ در نشریات مربوط به دانشگاه مناسب است.

تاریخ
امضاء
۱۳۹۱/۱۱/۲۱

مرکز اطلاعات مدرن علمی ایران
تیم مدرک

پیشگفتار

جرقه کار بر روی نقوش حیوانی در شکارگاه‌ها و سایر مناظر دیگر، در اولین ترم در کلاس آقای دکتر جابر عناصری در ذهنم زنده شد و آن را با آقایان دکتر نادعلیان و دکتر عناصری مطرح نمودم. بعد از مدتی با توجه به پایان‌نامه دوره کارشناسی خود که تشریح نقوش فرش شیخ صفی بود تصمیم گرفتم که این کار را به شکل تخصصی‌تر و در یک موضوع خاص بر روی پنج تخته قالی ایرانی موزه ویکتوریا و آلبرت انجام دهم. سپس با راهنمایی‌های اساتید ارجمند آن را به عنوان موضوع پایان‌نامه دوره کارشناسی ارشد انتخاب نمودم.

خدای را سپاس که در این راه یاری نمود و انسانهایی گرانقدر و اندیشمند را بر من شناساند. بر خود لازم می‌دانم از بزرگوارانی سپاسگزاری نمایم که بدون توجه و همفکری آنان راه بر من هموار نمی‌شد، از زحمات استاد راهنمای گرانقدر و ارجمند آقای دکتر محمد مددپور که رهنمون‌های ارزنده‌شان روشنگر راهم بود و از آقای دکتر حبیب‌الله آیت‌اللهی استاد مشاور محترم که با اشارت‌های اندشیمندانه جهت درست را بر من آشکار ساختند صمیمانه تشکر و قدردانی می‌نمایم. همچنین لازم می‌دانم از آقای دکتر نادعلیان، سرکار خانم دکتر شایسته‌فر و آقای دکتر جابر عناصری و کلیه کسانی که در تنظیم این پایان‌نامه مرا راهنمایی کرده‌اند سپاسگزاری نمایم.

همچنین از عزیزانی که در کتابخانه‌های مختلف علی‌الخصوص کتابخانه دانشکده هنر دانشگاه شاهد زحمات زیادی را متحمل شدند و کادر دانشکده هنر دانشگاه شاهد نهایت تشکر و قدردانی را دارم. از برادر عزیزم سردار حسن‌زاده و دوستان گرامیم خانم‌ها نیلوفر لایقی، رکسانا هوشمندوزیری و رقیه نوروزی، غزال فتاحی و همچنین آقایان عبدالرضا ظهیری، سیدمهدی میرصالحی، محمدرضا نیستانی، حسین محمودی، محمود محمودی، مرتضی ملک‌یارند، علی مجابی و رضا عبدالهی که موجبات پشتیبانی فکری و آسایش روانی را در جهت ارائه هر چه بهتر این رساله فراهم نمودند صمیمانه سپاسگزاری می‌نمایم.

سالار حسن زاده

اسفند ۱۳۸۱

مقدمه:

خلق یک اثر هنری حاصل تراوشات فکری و احساس هنرمند است. اثری که در راستای رشد و تعالی مخاطبان آن اثر باشد. اثری که همواره در صدد جذب بیننده و ایجاد چالش در ذهن بیننده است چالشی که بوسیله حس کنجکاوی بیننده، به تفکر، تنویر و اکتشاف منتهی شود. این موضوع زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که هنرمند در لفافه بیشتری مسئله‌ای را مطرح نماید. در این راستا پژوهشی در قلمرو مفاهیم نقوش حیوانی که بر روی قالی‌ها بافته شده‌اند موجب پی بردن به خصوصیات و مفاهیم این نقوش خواهد شد.

آنچه که بررسی این تحقیق را ضروری می‌کند تحقیقات بسیار اندک در این زمینه است تعدادی از محققین بر روی قالی‌های یک منطقه خاص کار کرده‌اند اما متأسفانه تعداد انگشت‌شماری از آنان که تعدادشان از تعداد انگشتان یک دست فراتر نمی‌رود به شکل تخصصی بر روی نقوش قالی‌های مناطق محدود جغرافیایی ایران تحقیق و بررسی نموده‌اند. علی‌حصولی در بررسی نقوش قالی‌های ترکمن و فرش بر مینیاتور به استخراج بُن‌نگاره‌های فرش ترکمن و استخراج نقوش قالی از مینیاتورهای ایران در دوران ایلخانیان و تیموریان پرداخته است. سیروس پرهام در کتاب دست‌بافته‌های عشایری و روستایی فارس به آنالیز، تفسیر و تعبیر نقوش قالی‌های عشایری استان فارس می‌پردازد، در بقیه موارد بیشترِ گردآوری مطالب و کپی از روی نوشته‌های دههٔ چهل شمسی در مجلات هنر و مردم است. متأسفانه هیچکدام به شکل تخصصی با مفاهیم نقوش برخورد نکرده‌اند و تنها به جمع‌آوری مطالبی در زمینه نقوش، مکانیسم بافت و شیوه‌های رنگرزی اکتفا نموده‌اند.

لذا ضرورت پژوهش در این زمینه ایجاب نمود که چند نمونه از تخته‌فرشهای مربوط به دوره صفویه را که از نظر نقوش حیوانی فرش‌های قوی بودند انتخاب و بررسی شوند، تا این تحقیق به مفاهیم نقوش حیوانی بکار رفته دست یابد.

در این تحقیق از روش پیمایشی استفاده شده است و به علت عدم دسترسی به فرش‌های مورد بررسی در این پژوهش، گردآوری منابع و اطلاعات موجود از طریق کاتالوگ‌ها، مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی، اینترنت و حضور در مناطق بافت منتسب و همچنین تماشا، تفکر، تنویر و مکاشفه در اطلاعات و تصاویر سعی بر دستیابی به نتایجی قابل قبول و منطقی داشته است.

واژه‌های کلیدی:

مفهوم، نقوش، حیوانی، فرش، ایران، دوره صفویه، انگلستان، قالی چلسی، قالی ابریشمی، قالی
گلداز افشان، قالی شیخ صفی و قالی جوشقان و ویکتوریا و آلبرت.

فهرست مطالب

عنوان صفحه

● چکیده

● پیشگفتار

● مقدمه

فصل اول - کلیات تحقیق ۱

● مقدمه و کلیات تحقیق ۲

● بیان مسئله ۷

● اهداف تحقیق ۱۰

● سؤالات تحقیق ۱۲

● اهمیت و ضرورت تحقیق ۱۳

● تعاریف مفاهیم و اصطلاحات ۱۶

فصل دوم - شمه‌ای از زمینه‌های تاریخی، فرهنگی، اجتماعی و مبانی نظری هنرهای سنتی

ایران با تأکیدی بر فرش ایران ۱۹

■ **بخش اول: شمه‌ای از تاریخ هنر صنعت فرش ایران** ۱۹

□ **مروری بر تاریخچه هنر صنعت فرش در ایران از ابتدا تا دوره صفویه** ۲۰

● مقدمه ۲۰

● فرش در دوران پیش از تاریخ ۲۱

● فرش در دوران تاریخی تا قبل از اسلام در ایران ۲۴

● فرش پس از اسلام در ایران ۳۵

● فرش در دوره سلجوقیان ۴۰

● فرش در دوره تیموریان ۴۴

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه
□ مروری بر تاریخچه هنر صنعت فرش در دوره صفویه.....	۴۹
■ بخش دوم - شمه‌ای از مبانی نظری طراحی نقوش در هنرهای سنتی با تأکیدی بر طراحی قالی.....	۵۶
□ مبانی نظری طراحی نقوش.....	۵۷
● اسطوره.....	۵۷
● نماد، سمبل.....	۶۰
● توتم (بت قبیله‌ای).....	۶۲
□ هنرهای سنتی ایران.....	۶۵
□ شرحی بر اصول و مبانی طراحی با تأکیدی بر طراحی قالی.....	۷۳
● طراحی چیست؟.....	۷۷
● نقطه.....	۸۱
● خط.....	۸۲
● سطح.....	۸۴
● متن.....	۸۹
● ترنج.....	۹۱
● لچک.....	۹۴
● ختایی و گردش‌های آن.....	۹۶
● اسلیمی.....	۹۹
● حاشیه.....	۱۰۱

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل سوم - شمه‌ای از مفاهیم نقوش حیوانی و دلایل انتخاب نقوش حیوانی	۱۰۳
● مقدمه	۱۰۴
■ بخش اول: دلایل انتخاب نقوش حیوانی	۱۰۵
■ بخش دوم: مفاهیم نقوش حیوانی	۱۲۱
● مقدمه	۱۲۱
□ درندگان	۱۳۶
● شیر	۱۳۶
● ببر و سیاه‌گوش	۱۴۴
● پلنگ	۱۴۶
● روباه	۱۴۷
● گرگ	۱۴۸
● سگ	۱۴۹
□ خزندگان	۱۵۱
● مار	۱۵۱
● اژدها	۱۵۴
□ چرندگان	۱۵۶
● بُزکوهی، غزال، آهو	۱۵۶
● آهو	۱۵۸
● گوزن	۱۵۹
● گاو و گاومیش	۱۶۰
● اسب	۱۶۳

فهرست مطالب

عنوان صفحه

- خر، الاغ، گورخر و قاطر..... ۱۷۱
- میمون..... ۱۷۲
- پرنندگان..... ۱۷۳
- لک لک..... ۱۷۴
- قمری..... ۱۷۵
- فرقاوول..... ۱۷۶
- اردک..... ۱۷۷
- طاووس..... ۱۷۸
- شاهین، عقاب..... ۱۸۰
- سیمرغ، عنقا، سیرنگ، سین مورو..... ۱۸۲
- آبزبان..... ۱۸۴
- ماهی..... ۱۸۴
- حیوانات ترکیبی..... ۱۸۶
- فرشته (ترکیب انسان و بال پرنندگان (عقاب))..... ۱۹۴

فصل چهارم - شمه‌ای از چند فرش ایرانی موزه‌های خارجی با تأکیدی بر فرش‌های موزه‌های

ویکتوریا و آلبرت..... ۱۹۶

□ بخش اول: شمه‌ای از روش‌های تشخیص خصوصیات فنی فرش‌های موزه‌ای

..... ۱۹۶

□ روش‌های تشخیص خصوصیات فنی فرش‌های موزه‌ای..... ۱۹۷

فهرست مطالب

عنوان صفحه

□ ترکیب بندی در فرش های موزه های ایران با تأکیدی بر فرش های موزه های حیواندار موزه ویکتوریا و آلبرت ۲۰۱

■ بخش دوم: تشریح نه قطعه از قالی های موزه های ایران در موزه های خارج از کشور با تأکیدی بر فرش های موزه ویکتوریا و آلبرت ۲۰۲

□ فرش پازیریک ۲۰۲

□ فرش چلسی ۲۱۲

□ فرش شیخ صفی الدین اردبیلی ۲۲۱

□ فرش شکارگاه وین ۲۳۲

□ فرش شکارگاه میلان ۲۴۱

□ فرش منظره حیوانات ۲۴۶

□ فرش ابریشمی (پلونزی یا لهستانی) ۲۵۱

□ فرش زمینه گلدان (ختایی افشان) ۲۵۷

□ فرش طرح گلدانی (لوزبندی جوشقان (قوری و چای دان) سرهم سوار) ۲۶۳

□ جداول مشخصات فنی و هنری قالی های مورد بررسی ۲۶۷

فصل پنجم - نتیجه گیری و پیشنهادات ۲۷۳

■ بخش اول: نتیجه گیری ۲۷۴

□ نتایج فنی ۲۷۷

□ نتایج بر اساس مضامین سنتی طرح و نقشه قالی های حیواندار موزه ویکتوریا و آلبرت ۲۷۸

● فرش چلسی ۲۷۸

● فرش ابریشمی (پلونزی یا لهستانی) ۲۸۲

فهرست مطالب

عنوان صفحه

● فرش زمینه‌گذار افشان (ختایی افشان) ۲۸۲

■ **بخش دوم: پیشنهادات** ۲۸۳

● فهرست تصاویر ۲۸۴

● فهرست جداول ۲۹۰

● فهرست اعلام ۲۹۱

● چکیده انگلیسی

فصل اول:

کلیات تحقیق